

KOTEN, Jiří: POETIKA NARATIVNÍHO KOMENTÁŘE: RÉTORICKÝ VYPRAVĚČ V ČESKÉ LITERATUŘE. Praha: Ústav pro českou literaturu AV ČR – Brno: Host, 2020. 256 s.

Klára Soukupová

DOI: <https://doi.org/10.31577/slovlit.2021.68.6.10>

ORCID ID: 0000-0001-9787-692X

Jiří Koten se po monografii věnované pragmatice fikčních textů zaměřil na oblast, která zaujala už ruské formalisty, teoretiky vypravěčských strategií či analytiku postmoderních románů. Ukazuje, že studium narativního komentáře si zaslouží větší pozornost, neboť tato součást vyprávění „dokáže orientovat smysl celého díla“ (strana 228).

Narativní komentář byl v literární vědě brán do úvahy především při analýze postmodernistických děl, pracujících s metafikcí, metalepsí a antiiluzivními strategiemi, případně u sebereflexivních románů 18. století (Laurence Sterne, Denis Diderot, Henry Fielding). Jak se s ním však zacházelo v jiných epochách či žánrech? K čemu vedlo naopak potlačení exegetické roviny narativních děl? Jak mohou být jisté typy rétorického vypravěče využívány? Tyto otázky si J. Koten položil ve své monografii *Poetika narativního komentáře*, v níž se zaměřil na (zábavnou) českou literaturu od středověku do současnosti. Nejedná se mu o splétání teleologické vývojové řady postupně zastarávajících postupů, ale o detekování koexistujících způsobů zacházení s narativním komentářem a jeho funkcí.

Podle J. Kotena narativní komentář (oproti mimesis a diegesis) „nekonstruuje fikční svět či jeho složky“ (strana 15) a připisuje mu funkci interpretační. V úvodní metodologické kapitole narativní komentář definuje jako „řečový akt, který je součástí fikčního textu, jeho funkce však nespočívá v konstrukci světa fikčního příběhu, nýbrž v jeho výkladu a hodnocení“ (strana 18). Narativní komentář však fikční svět konstruuje, jen jiným způsobem. Právě modelováním perspektivy a smyslu díla přispívá ke specifické podobě světa. Nejde o nějaký fakultativní doplněk, který by pouze přinášel hlubší porozumění. Může nejen upřesňovat charakter postav či děje, ale komický, parodický či znejišťující komentář (především ten, který se neváže k vyprávění, ale k příběhu) fikční svět zásadním způsobem hodnotově utváří, takže bez něj daný svět nemůže existovat. Na příkladu pozdních románů Daniely Hodrové se pak ukazuje, že metarovina se může stát i jádrem samotného vyprávění, nejen jakousi jeho nadstavbou. Možná by tak bylo vhodné definici jedním slovem upravit: „jeho *primární* funkce nespočívá v konstrukci světa fikčního příběhu.“

Podle Ansgara Nünninga patří mezi funkce narativního komentáře: autentifikační, didaktická, humoristická, parodická či intratextová. Seymour Chatman mu připisuje funkce interpretační, hodnotící, zobecňující či sebereflexivní. J. Koten se nekloní k žádné představené typologii, při popisu konkrétních rétorických postupů tyto charakteristicky užívá, ale spíše deskriptivním způsobem; už proto, že sám o žádnou vyčerpávající typologii neusiluje. Na základě komunikačního modelu Romana Jakobsona ukazuje, že narativní komentář se může vztahovat ke všem složkám komunikační situace, a od toho se odvíjejí oblasti, v nichž se různými způsoby projevuje (vymezit by se pak dala rétorika postojová, interpretační, zobecňující, kontaktní, apelativní, sebereflexivní).

Klasickými příklady rétorického vypravěče, které zaujaly naratology již dříve, jsou ony sebereflexivní (metanarativní, metafikční) komentáře, které se vážou k *vyprávění* (diskurzu), tak jak je najdeme v románu 18. století nebo v (post)moderní fikci. Přehledná situace se zdá být i v textech, v nichž je komentář k *příběhu* jasně textově vyčleněn (didaktické či výkladové pasáže), případně v nichž takovýto komentář chybí (dobrodružné příběhy). V mnoha dílech je však komentář integrální součástí mnoha vrstev narativu a vztahuje se různou měrou k příběhu. Jako problematická se ukazuje hranice mezi komentářem a vypravěčskou promluvou – kdy se ještě jedná o konstrukci vyprávěného světa a kdy už o hodnocení a komentování dění? Jsou adjektiva jako „vzteklý“, „zlý“, „pracovitý“, „líný“ hodnotícími soudy vypravěče, nebo ještě součástí popisu daného světa? Narážíme zde na problém „perspektivy“, která do vyprávění vstupuje na vícero rovinách (viz schéma Wolfa Schmidta v jeho knize *Narativní transformace*. Přeložil Petr Málek. Praha: Ústav pro českou literaturu AV ČR, 2004, strana 45) a je obtížné určit, zda je součástí hodnotového nastavení zobrazeného dění, žánrových norem či implicitního soudu vypravěče. Mnohé pasáže, jež J. Koten cituje jako doklady rétorického vypravěče, tak nejsou zcela průkazné.

S hodnotovým zakotvením vyprávění souvisí i sporné vymezení individualizovaného vypravěče – podle autora jej například nenajdeme v *Příbězích římských*, ale je detekovatelný v *Kronice trojanské* či v povídkách Jana Rulíka. Jakmile komentáře obsahují explicitní soudy, respektive vyjadřují určitý světový názor, představují podle mého soudu abstraktního mluvčího zakotveného v určitém rámci. O tom, zda se jedná o nadosobní normy nebo osobní preference, se pak dá jen spekulovat, protože rétorický vypravěč vždy vyjadřuje nějaké hodnoty; například ve výchovné próze (J. Rulík) je vypravěč zosobněním nadosobních norem, přestože může hovořit jakoby sám za sebe. Pokud je skutečně třeba rétorického vypravěče v určitých případech definovat jako individualizovaného, bylo by vhodnější opřít se o textové znaky (frekvence první osoby a jiné) nebo danou kategorii více rozpracovat.

J. Koten v rámci zkoumání rétorického vypravěče operuje s kategoriemi subjektivizovaného a objektivizovaného vyprávění, jež vztahuje k Doleželovu rozlišení narativních způsobů. Vedle těchto dvou pak staví vyprávěné rétorizované. Není však zcela jasné, v jakém vztahu vůči sobě tyto typy vyprávění stojí. Objektivní vyprávění má být s odkazem na Lubomíra Doležela protipólem subjektivního, pak jsou proti sobě někdy do opozice stavěny rétorizace a subjektivizace, současně autor píše, že opačné póly tvoří „vyprávění, které interpretační rétoriku obsahuje (typ rétorizovaný), a vyprávění, které ji eliminuje (typ objektivizovaný)“ (strana 72). Bylo by třeba upřesnit, zda tyto tři typy vytváří jakýsi rovnostranný trojúhelník, nebo zda se rétorizované vyprávění přiklání blíže k některému ze zbylých. Případně i vyjasnit, zda je tento vztah dobový/žánrově proměnlivý.

L. Doležel ve svých *Typech narativních promluv* popisuje *objektivní* vyprávění a pronikání *subjektivní* modalit do (objektivního) pásma vypravěče. J. Koten oproti tomu píše o objektivizačních či subjektivizačních tendencích. Kde je pak onen bod nula, ke kterému dané tendence referují a vůči němuž se odklánějí na tu či onu stranu? Bylo by vhodné

jasně stanovit, jakou podobu vyprávění bere autor jako výchozí (s vědomím, že i to je samozřejmě historicky a metodologicky pod míněné a ovlivňuje to naše užívání analytických a interpretačních nástrojů). Jako základní „strukturní“ typ je označeno rovnoměrné zastoupení vyprávění a komentáře (u prvního analyzovaného textu *Gesta romanorum*). Je tedy komentář obligátní složkou narativu a podle subjektivizačních a objektivizačních tendencí buď ubývá, nebo nabývá na intenzitě? Nedochozí zde potom nikoli k „pojmoslovné úpravě ‚Doležela‘“ (strana 32), ale k celkovému přehodnocení jeho modelu, respektive prezentaci modelu nového? Protože „subjektivizace/objektivizace vyprávění skrze komentář“ představuje něco jiného než Doleželův objektivní text pásma vyprávěče a subjektivní text promluv postav a jejich případná neutralizace.

Je nesporně přínosné obrátit v literárních analýzách pozornost na práci rétorického vyprávěče. Narativní komentář býval povětšinou přehlížen, a pokud se na něj zaměříme, odkryjí se nám další roviny zkoumaných vyprávění. Při zohlednění podílu narativního komentáře na celkovém významu díla lze například ukázat, proč věta Josefa Kajetána Tyla vyznívá jako „myslně líbezná“ (jak napsal Jan Mukařovský) a jakým způsobem se na tom podílí básnická rétorika (i když zde by bylo vhodné podotknout, že se jedná o jinou „rétoriku“, než je rétorika vyprávěčská, což není ve studii nijak rozvedeno). (S tím souvisí i označení popisu například u Josefa Karla Šlejhara jako básnického. Pokud má popis více funkcí než pouze informativní, není třeba ho rovnou definovat jako „básnický“. Vždyť i „informativní“, parodický či charakterizační popisy využívají figury a tropy a jedná se spíše o stylistiku než o záležitost narativního komentáře.)

J. Koten zkoumá narativní komentář a usiluje o pochopení „jeho fungování v konkrétním historickém čase“ (strana 128). Soustředí se nicméně na *popis* využití rétorického vyprávěče a nezasazuje analyzovaná díla do širšího kontextu (přestože píše, že „významnou roli pro pochopení funkce objektivace plní často i zna-

lost historického kontextu, respektive kontextů (historických, společenských, uměleckých)“; strana 50); bez toho však nejde funkce narativního komentáře jasně rozpoznat a určit. Je například sporné brát jako platné vydavatelské předmluvy, které mohly mít v dané době i jiné funkce než informovat čtenáře – to by ale bylo třeba znát kontext jiných děl dané doby. Nejde o to, že by autor mylně vztahoval svá zjištění i na další výtvořky, ale naopak: zjištění, která vyvozuje o užití narativního komentáře v konkrétním textu, mohou být bez zohlednění potřebných souvislostí zjednodušená či zůstat na rovině zjevného.

Jedná se skutečně o „sondy“ do jednotlivých děl; z užívání rétorického vyprávěče v nich neplyne nic pro jiná díla ani pro literaturu dané doby. Když autor ukazuje, že zábavnost narativu může souviset s okleštěním rétoriky (*Štilfrid*), je třeba dodat, že jindy je zábavnost rétorikou naopak budována (Jan Hýbl, František Jaromír Rubeš, Karel Matěj Čapek Chod); metanarativní komentář má u Vítězslava Háška opačnou funkci než u Aloise Vojtěcha Šmilovského; v Tylových textech se podoba a role rétorického vyprávěče liší v závislosti na žánru či modelovém čtenáři; alegorický význam může být aktivován absencí komentáře (*Bruncevík*), ale to jen pokud text vstupuje do kontextu, v němž komentář (dříve) tato čtení odhaloval (*Gesta romanorum*); v jiných souvislostech („o Bruncevíkovi“ ve *Starých pověstech českých*) už je alegorické čtení potlačeno.

Přestože analyzované texty bere J. Koten jako typické pro daný (sub)žánr, stojí v podstatě jen samy za sebe. To, že představují prototypy, musíme autorovi věřit, protože nezmiňuje jiná díla, kde by se s narativním komentářem pracovalo podobně. Komentáře sice mohou „plnit funkce příznačné pro sledovanou epochu, pro kulturní či směrové jevy či pro konkrétní literární žánry“ (strana 16), ale také je s nimi možné zacházet inovativně či netypicky. Tím vznikají pochybnosti, zda náhodou není funkce rétorického vyprávěče v daném textu specifická, odvíjející se od obsahu, témat, motivů, kompozice a dalších narativních součástí toho

712 konkrétního díla a kontextu, do něž vstupovalo. Jestliže J. Koten stále zdůrazňuje, že nepředkládá vývojovou řadu ani typologii, nýbrž pouze možnosti využití narativního komentáře, je pravděpodobné, že bychom při analýze jiných děl našli další funkce a potenciality. Studie pak není poetikou narativního komentáře, ale spíše ohledávací sondou. Je proto možné doufat, že předložený výzkum autor či jiný badatel využije a rozpracuje tuto významnou a podnětnou oblast narativu podrobněji.

Ony funkce rétorického vypravěče totiž vystávají až při detailnější analýze díla – tak u Šimona Lomnického z Budče je třeba nejprve detekovat symbiotičnost výkladu a exempel, aby byla zjevná specifická mravně výchovná funkce spisů; u Hynka z Poděbrad musíme nejdřív rozpoznat zvláštní kompozici povídky „O paní Salomeně“ ve vztahu k celým „Rozprávám rozličným“, aby se ukázalo, že slouží jako komentář ke všem boccacciiovským příběhům ve sborníku (strana 83); že není jistá pasáž v Hýblových *Rozmanitostech* úvodem sentimentální povídky, ale pouhou rétorickou hrou (strana 121), odhalí až důkladnější rozbor či četba. Proto je zásadní díla správně interpretovat a zohledňovat jejich širší souvislosti, které mohou danou funkci narativního komentáře upřesnit či specifikovat.

Vypadá to, že narativní komentář se různým způsobem podílí na všech hlavních dobových literárních tendencích. Jak by také ne, když je neopominutelnou součástí vyprávění a míra rétoričnosti vypravěče ovlivňuje celkovou podobu příběhu. J. Koten nicméně svou práci komponuje jako hledání *jednotlivých* funkcí. Ty jsou však specifické pro každé dílo – záleží, jak se s narativním komentářem zachází v rámci komplexního textu, který má pak v kontextu celého literárního pole určité vyznění. V *Poetice narativního komentáře* nejde o typologii, ale současně se nejedná ani o interpretační studie, protože autor u jednotlivých děl setrvává na povrchu, respektive u deskripce narativního komentáře, aniž by jeho užití vztáhl k dalším složkám daného narativu a dílo interpretoval. Konstatuje, jakou funkci narativní komentář má, ale nikoli jak funguje v rámci celého textu. J. Koten tak zůstává na jakémsi mezistupni, ze kterého se může v budoucím bádání pustit na obecnější rovinu určitého žánru či dobových specifik, ale i na opačnou stranu do důkladnějších interpretací konkrétních děl v jejich určujících kontextech.

Mgr. Klára Soukupová, Ph.D.
Ústav české literatury a komparatistiky
Filozofická fakulta Univerzity Karlovy
Jana Palacha 2
116 38 Praha 1
Česká republika
E-mail: Klara.Soukupova@ff.cuni.cz